

מעשה שהיה

בלאי בספרים הרב אריה ליכטנשטיין

זאב הביט על הגמרא ועיניו אורו. בכרך זה הוא עמל, יגע

ומצא כדי מידתו.

גם כריכת הגמרא הוכיחה על כך. לפני מספר חדשים, כאשר זאב לקח/שאל אותה מאחיו יוחנן, היתה היא חדשה כיום היולדה... עתה, דפיה המרופטים וכריכתה הדהויה כמו קיימו את מאמר חכמים (מועד קטן דף ט"ז ע"ב) 'כל העוסק בתורה מבפנים, תורתו מכרזת עליו מבחוץ'...

אך בל נקדים את המאוחר.

יום חג הוא בתפוצות בית ישראל. גם זאב חגג בדיצה ובחדווה - יחד עם המוני שלומי ישראל - את סיומה של מסכת 'בבא מציעא', במסגרת ה'דף היומי'.

טעם מיוחד היה לשמחתו של זאב. זה עידן ועידנים - מאז שעזב את ספסלי ה'כולל', ויצא להביא טרף לעול' - ליו - שהוא ניסה 'להתחבר' שוב אל הגמרא. לחוש את טעמה ונופת צופה.

אך כידוע מאמר העולם, מה שהלב חושק - הזמן עושק... כל נסיונותיו לקבוע עיתים בתורה, חק ולא יעבור, עלו בתוהו...

יש וכבר ישב הוא אל מול הגמרא בערבו של יום, אך מחשבותיו נשאוהו אל מעבר לים... זבולון לחוף ימים ישכון...

עד לאותו היום. יום התחלת מסכת 'בבא מציעא' במס' גרת הסדר של ה'דף היומי'. או אז, החל זאב להתמיד דבר יום ביומו. לא עבר עליו יום, בו עלה על יצועו לפני שסיים את חוק לימודיו.

עתה, כשזכה לסיים את כל המסכת מהחל עד גמירא, לא היה מאושר ממנו.

הוא הסב לסעודה לכבודה של תורה, יומא טבא לרבנן, והקשיב לדברי הרבנים שדברו בשבח התורה ועמליו.

כאשר נסתיימה הסעודה, הוא ניגש אל ארון הספרים שעמד בפינת בית המדרש ועליו שלט 'ספרים פריטים', נטל את מסכת 'בבא מציעא' של אחיו יוחנן ופנה לביתו.

בדעתו היה לעבור בדרכו בביתו של אחיו, יוחנן, ולהשיב לו את הגמרא.

בעודו צועד אל ביתו החלה מחשבה מטרידה מנקרת במוחו. 'שמוא חייב אני להשיב ליוחנן גמרא חדשה? הרי כך היה מצב הגמרא כאשר יוחנן השאיל לי אותה!'

פסקי דינים

דיני ירושה (י"ג)

הרב חיים קאהן שליט"א

הסכמה וויתור בחלק בכורה

נכסי האב משועבדים לשלם את חובו, ואם בא הבעל חוב ותובע שיפרעו את החוב מנכסי הירושה, הואיל והבכור נוטל פי שנים פורע בו פי שנים¹, וכן אם בא גזלן ונטל מהירושה שלא כדין יש בו שני חלקים של הבכור². יש לבכור חלק בכורה קודם החלוקה (תפיסת הבית)³, מאידך, התורה קראה לחלק בכורה 'מתנה' שנאמר 'לתת לו פי שנים' (דברים כ"א י"ז), ולכן זוכה לגמרי בחלק הבכורה רק אם גילה דעתו שרוצה לזכות בה כמו כל מתנה שרק אם רוצה בה זכה בה, אבל אם אינו רוצה לזכות לגמרי בחלקו לא זכה בה בעל כרחו⁴.

בכור שמכר חלקו

לאחר גיליה דעתו שרוצה לזכות בה כגון שאמר שרוצה למכור חלקו לפני חלוקת הירושה שוב אינו יכול למחול חלק הבכורה אבל יכול למכור חלקו בקנין המועיל⁵ או להפקיר.

גילה דעתו שאינו רוצה לזכות בחלקו

אבל אם לא גילה דעתו שרוצה לזכות בחלק הבכורה יכול הבכור לומר שהבעל חוב לא יטול פי שנים מחלקו שבזה גילה דעתו שאינו רוצה לזכות בחלק הבכורה⁶, ואזי אם שאר היתומים קטנים או שאר יורשים לא נמצאים כאן, לא יוכל הבעל חוב לגבות מהירושה רק כפי חלק הפשיטות של הבכור, וכן אם הבכור חייב לבעל חוב לא יכול זה לגבות מהירושה אלא כפי חלק הפשיטות של הבכור⁷.

לחזור מהוויתור, וסילוק הפשוט

לאחר שוויתר על חלקו בבכורה שוב אינו יכול לחזור בו⁸, אבל מחלק הפשוט אינו יכול לוותר שהפשוט זוכה בירושה בעל כרחו ואינו יכול להסתלק ממנה⁹, ויש שכתב שיכול לוותר גם מחלק הפשוט שאף הפשוט יכול להסתלק מהירושה, אלא שלעומת חלק הבכור - רה שאינו יכול לחזור בו ושוב לזכות בה, בחלק הפשוט יכול לחזור בו, שאף הפשוט שהסתלק יכול לחזור בו¹⁰, אא"כ יעשה קנין המועיל¹¹.

וויתור בחיי האב

הפוסקים דנו האם ה'מתנה' של הבכורה היא חובת היורשים או מתנה מצד האב. לסוברים שהמתנה היא חובת היורשים ואילו מצד האב יש רק חיוב שלא להשוות את חלק הבכורה, לא יכול הבכור לוותר על חלקו בחיי האב כנגד היורשים שעדיין לא ירשו כלום והוא כמוחל דבר שלא בא לעולם¹², אא"כ מחל לאביו בחייו שיכול להנחיל לשאר האחים מה שחייבתו התורה לתת לבכור¹³, אבל יש שכתב שזו מחלוקת הראשונים ושיש סוברים שהמתנה היא מצד האב והבכור יכול לוותר על חלקו בחיי האב¹⁴.

וויתור במקצת הנכסים או על כולם

הואיל ויש לבכור חלק בכורה קודם חלוקה, אם גילה דעתו שוויתר על מקצת נכסים כגון שלקח חלק פשוט במקצת הירושה, הן בקרקע והן במטלטלין, וויתר על כולם¹⁵. מחה הבכור בשעת החלוקה ואמר בפני שנים - אפילו עדים פסולים¹⁶ - שבמה שחולק בנכס זה בשווה אינו מוחל על החלק בכורה בשאר הירושה, הרי זו מחאה ולא וויתור בשאר הנכסים¹⁷.

הבכור צריך למחות בכל חלוקה שחולק עם אחיו בשווה, אבל אינו צריך למחות כשחולק עוד מאותו המין אפילו שהמין הש"תנה קצת, כגון כשמחה כשהיה הענבים מחוברים ולאחר הבצירה חלקו ענבים בשווה ולא מיחה, לא וויתר על זיתים, אבל אם הענבים נשתנו לגמרי, כגון שחלקו בשווה לאחר שדרכו הענבים ונעשו יין, הרי זה כמין אחר ואם לא מיחה וויתר על הכל¹⁸.

הבכור חייב למחות בפירוש בשעת חלוקה של מין זה, אבל אם אומר לפני עדים שגם אם יחלוק בשווה לא יחלקו חלקו מחול, כל שלא מחה בשעת החלוקה וויתר על הכל¹⁹.

[1] רע"ח סעיף י'. [2] פשוט. וראה שו"ת מהרש"ם חלק ה' סי' מ' בנדון ירושה שיש חשש שבתו של המוריש תלך לערכאות ותתבע חלקה המגיע לה לפי דד"מ. האם הבכור חייב לשאת בהוצאות לפי חלקו, ומצוין לדברי הטור סי' ק"ג סי' י' בירשו ראוי ומוחזק שגובים מהראוי ונוטל פי שנים מהמוחזק (ראה גליון קצ"ו הערה 11-9 מחלוקת הפוסקים). [3] רע"ח סעיף ח'. [4] סמ"ע סי' כ"ד, וראה ערוך השולחן סעיף כ' שבזה שיכול למכור כמבואר להלן, ואינו דומה לכל מתנה בעלמא, שהבכורה התורה זכתה לו, ורק ביכולתו שלא לזכות בה אם מוחה בה, ועיין בנתיבות רע"ח סי' ק"א א' בביאורו בדברי הר"ן שמתנה קרייה רחמנא הוא כשיור במתנתו וכאומר מהיום ולאחר מיתה. [5] ראה רע"ח סעיף ח' וסמ"ע הנ"ל. [6] שם. [7] סמ"ע סי' כ"ח. וראה ערך ש"י מריבנו יונה ב"ב קכ"ד א' שאם החוב נגד כל חלק הפשיטות של הבכור גובה ממנו, והעיר דזה המשך הערות בעמוד ב'

מעשה שהיה

בפתרון שאלה זו נקדים ונצטט מדברים שכתבנו כאן בעבר (מעשה שהיה - גליון י"א).
שם היה הנידון במי שרכב על אופניים (Bike) של חבירו ונתקל בדרכו במסמר (Nail) שנכנס אל הגלגל (Wheel) וקרע אותו.

והרחבנו שם אם שייך לפטור את הרוכב משום 'מתה מחמת מלאכה' - דהיינו נזק שבא מחמת השימוש שלשמו שאל השואל את החפץ (שלחן ערוך - חושן משפט, סימן ש"מ סעיף א').
זה היה דבריו:

לכאורה צריך להבין מדוע פטרה התורה 'שואל' ב'מתה מחמת מלאכה'. הרי שואל חייב אפילו באונס, כגון אם הבהמה מתה בפתע פתאום (שם). מה בכך שהאונס נגרם על ידי השתמשות השואל? וכי בשל כך הוא נפטר?

הרמב"ן (בבא מציעא צ"ו ע"א) מבאר טעם הדבר שהשואל פטור, כיון שבמקום זה האונס בא על ידי פשיעת המשאיל ואי אפשר לחייב את השואל על כך. הוברר בסופו של דבר, שהבהמה לא היתה ראויה למלאכה שבעליה מסרוה בעבורה.

דהיינו - האחריות במקרה כזה היא על הבעלים/המשאיל, שלא היה להם להשאיל את הבהמה למלאכה שאינה מסוגלת לכך (ואפילו במקום שהבעלים לא ידעו מכך לפני שהשאילו, מכל מקום היה עליהם לבדוק את הבהמה לפני שהשאילו אותה אם אכן היא ראויה לכך).

לשיטה זו, הרוכב חייב לשלם על הגלגל. זה כמו כל אונס אחר ששואל חייב, ואין זה בגדר 'מתה מחמת מלאכה'. אי אפשר לומר במקום כזה שזה קרה בפשיעת המשאיל. הוא אינו צריך לחשוש מראש שיִקָּנס מסמר בגלגל.

אך יש מהראשונים (עיין רשב"א בשיטת"ק שם ובנימוק"י) שחולקים על הרמב"ן ופוטרים את השואל בכל מקרה של 'מתה מחמת מלאכה'. סיבת הפטור ב'מתה מחמת מלאכה' - לפי שיטת אלו - היא, שכשם שפְּטוּר על קְּחָה הבהמה ולא נִשָּׂא אותה לפני שמסרה לשואל כדי שיוכל כל לאמוד כמה הוכחשה בשימושו של השואל, הוא הדין שמחל על כל הפסד שנגרם מחמת ההשתמשות.

לשיטת אלו, הרוכב יהיה פטור.

עתה נשוב אל משנה ראשונה. המחנה אפרים (הלכות שאלה, סימן ד) תלה נידון דידן בפלוגתא זו.

בדרך שבעולם, ספר שמשמששים בו - ובפרט אם בלימוד ולא בקריאה בעלמא - דפיו וכריכתו דוהים ומתיישנים.

על כן, לדעת הראשונים שהפטור של 'מתה מחמת מלאכה' הוא מחמת פשיעת המשאיל, הרי שאי אפשר לפטור את השואל על חיסרון זה.

המשאיל לא פשע במאומה, הספר אכן ראוי היה למלאכתו, ועל המשתמש לשלם על חסרונו, שאינו 'אנוס' עליו בכלל.

[כתבנו זאת, להוציא שאין ענין נידון זה לנכתב כאן בעבר (עיין ב'מעשה שהיה' גליון קנ"ט) בדיון שואל ספר ללימוד - אם יש לו כלל דין 'שואל'.

אף אם לא נחשיבנו 'שואל', מכל מקום חייב על הבלאי אם הוא אינו מוגדר 'מתה מחמת מלאכה', כיון שאין המשתמש אנוס עליו.]

אמנם, לדעת שאר הראשונים, אף כאן נפטרו משום 'מתה מחמת מלאכה'. שבדאי מחלו הבעלים/המשאיל על הבלאי של הספר, כשמסרוהו לשואל (וראה במחנה אפרים שם מה שהוסיף טעם מדיליה לפטור במתה מחמת מלאכה, עיי"ש).

אך האחרונים נחלקו על דבריו. לשיטתם, כל דברי הרמב"ן נתחדשו להיכא ש'מתה' הבהמה לבסוף. אזי, נצרך הרמב"ן לחדש שנפטר השואל מחמת פשיעת המשאיל.

במקום כזה סבירא ליה לרמב"ן שאי אפשר לקיים טעם הראשונים שתלו הפטור במחילת המִשְׁאֵיל, כיון שהוא מילתא דלא שכיחא ולא סבר בדעתו שיקרה כך כדי שימחול.

אך בבלאי פשוט שדרך שיבוש בשימוש, אף הרמב"ן שייך טעם הפטור מחמת מחילת המשִׁאֵיל, כיון שסבר בדעתו וקיבל (עיין אור שמח בחידושי לבבא מציעא דף צ"ז ובדברי אגונים כלל צ"ו אות י"ד). ועיין עוד בשו"ת שואל ומשיב - מהדורא תליתאה, חלק ב' סימן קע"ה בענין המעשה עם הגר"ז מוולוז'ין.]

הרי שנידונו תלוי בפלוגתא הפוסקים, האם שייך לפטור את השואל לשיטת הרמב"ן בסוגיא דמתה מחמת מלאכה (שסבירא להו להפוסקים הלכה למעשה כשיטה זו, עיין ש"ך סימן ש"מ סק"ה ונתיבות שם חידושים סק"ו).

לקבל את הגליון באימייל שלחו ל mm@businessshalacha.com

קו ההלכה

שירות לקוחות - א'

שכיח במחוזותינו שעסקים וחנויות מעמידים שירות לקוחות (customer service) לקונים. כגון, איש מכירות (Salesperson) המסייע בבחירת בגד, הצבע שלו ומידתו וכו'. לעיתים, יש והמתעניין אינו מעוניין בכלל לרכוש בחנות ובעסק זה, אלא במקום אחר המהיריים שם זולים יותר. כל מגמתו היא לנצל את שירות הלקוחות של עסק זה, בכדי להחכים ולידע לעצמו מה יקנה.

שאלה: פשוט שאין זה מן היושר. האם כרוך בכך גם איסור?

תשובה: הנוהג כך עובר בכמה וכמה איסורים וכדלהלן:

א) **אונאת דברים** - את הפסוק 'ולא תונו איש את עמיתו (ויקרא כה, ז') פירשו חז"ל (ב"מ נ"ח ע"ב) דאיידי באונאת דברים, שלא יאמר אדם לחברו דברים שיכיעיסוהו, יביישוהו או יצערו אותו.

אחת הדוגמאות שנתנו לכך חז"ל (בבא מציעא דף נ"ח ע"ב) 'לא יאמר לו: בכמה חפץ זה? והוא אינו רוצה ליקח' (שלחן ערוך - חושן משפט, סימן רכ"ח סעיף ד'). בפשטות טעם האיסור בכגון דא, כיון שהמוכר סבר שהלה חפץ לקנות ולבסוף מתבדה ומצטער בכך. אמנם, האידנא שכך דרך העולם שסובבים בחנויות רבות עד שמוצאים את מבוקשם, שוב המוכר אינו מצטער בלכת הלקוח ההוא שמלכתחילה לא היה בטוח שיקנה אצלו. מה גם ששכיח שיחזור לאחר זמן, כשכילה את הבריורים. ובפרט, אם שואל למוכר שאינו בעל הבית, שאינו מצטער בכך.

אך יש מהפוסקים שאסרו גם באופן זה. מה שמטריח ומטריד את המוכר או את הפועל בחנם יש בכך איסור 'אונאה' (עיין מאירי, וספר חובת השמירה להחפץ חיים פרק י"ד). פשיטא, מי שמתעניין בחנות אינו חייב לקנות בה ואין בבירורים משום 'אונאה'. המוכר מסכים מראש לתת מזמנו ללקוח, כיון שיש מקום שלבסוף ישתכנע לקנות אצלו (פתחי חושן - אונאה, פרק ט"ו הערה ט"ו). אך כאשר הקונה יודע בעצמו שלא יקנה כאן כלל, ומטריח אותו לשווא, הדב-רים אסורים. פשיטא, אילו היה יודע המוכר שאין כלל סיכוי שיקנה אצלו, לא היה מסכים לטפל כלל בלקוח זה.

בנותן טעם לציין כי איסור אונאת דברים הוא מן החמורים ביותר. חז"ל (בבא מציעא דף נ"ח ע"ב) הפליגו ואמרו 'גדול עוון אונאת דברים יותר מעוון אונאת ממון'. בצער הגוף מקפידים בני אדם יותר מבהפסד ממון, ועוד שאונאת ממון אפשר לתקן על ידי השבה, מה שאין כן אונאת דברים. הזועק לה' על אונאת דברים שנתאנה תפלתו נשמעת מהרה, כי שערי אונאה לא ננעלו (שם דף נ"ט ע"א).

ב) **גניבת דעת** - אסור לגנוב את דעת הבריות, בדברים שמראה שעושה בשבילו ואינו עושה. כיצד? לא יסרה (יפציר) שישעוד עמו אם יודע שהלה בין כך לא יסעד עמו (שלחן ערוך - חושן משפט, סימן רכ"ח סעיף ו'). שיחזיק לו טובה בחנם, בעוד שהמזמין מעולם לא סבר שאכן יסעד עמו.

כל שכן באופן שמטעהו, שמראה בעצמו שרוצה לקנות אצלו, אם אין בדעתו לעשות זאת הרי שגנב את דעתו (ביאור סביב ליראיו לספר יראים סימן נ"א סק"ב).

גם איסור גניבת דעת חמור ביותר. רבינו יונה (שערי תשובה שער ג' אות קפ"ד) כתב שהחטא הזה חמור אצל חכמי ישראל יותר מגזל הנכרי, יען וביען כי שפת שקר אשמה רבה. ונתחייבנו על גדר האמת, כי הוא מיסודי הנפש. וכתבו בספרי המוסר שגדול עונש הגונב דעת מהגונב ממון, שזה בגופו וזה בממונו (מנורת המאור פרק א' אות מ"ו).

במאמר הבא יתבאר בע"ה איסורים נוספים הכרוכים בהנהגה זו.

המשך ההערות מפסקי דינים

דלא כשיע"ק סי' ק"ט סעיף א', וציין לשער משפט שם ס"ק ב', וראה גם בחנ"ל יצחק שם ס"ק ב'. [8] רע"ח סעיף י', ואין חולק על זה לדינא, ועיין קצות ס"ק י"ב. ועיין אולם המשפט דאולי ה"א שויתור אינו מחילה נמורה ויכול לחזור בו (דהיינו מפני שלא אמר לשון מחילה או שהמחילה רק מוכח מתוך פעולותיו). גם י"ל הואל שיש לו חלק קודם חלוקה, ה"א דלא מהני מחילה לגמרי עד נגמר החלוקה שרק אז איבד זכותו. [9] ראה סמ"ע ס"ק כ"ח כדעת הר"י מיגש. [10] הטור סעיף י"א מהראב"ד והובא בסמ"ע הנ"ל, וכתב דדעת המחבר כהר"י מיגש, אבל עיין בערך ש"י שמה מאוד על זה, עיי"ש. [11] תוס' ק"ז א' ד"ה ואם, ועיין ערך ש"י ד"ה אינו, שהוכיח מתוס' שמועיל גם שלא להיזקק ליתומים קטנים, דלא כסמ"ע סי' ק"ט ס"ק י"א אלא כש"ך שם ס"ק י"ב, ועיין בהגהות מהרש"ם שציין לביית שמאל אה"ע סי' צ"ב ס"ק י"ח דבחי האב אפילו בקנין אינו מועיל, [12] נתיבות רע"ח ס"ק ט' שאע"פ שיכול לסלק עצמו מדבר שלב"ל (כלומר, מחילה, דאף לשיטת התוס' מהני מחילה בדבר שלב"ל, ראה נתיבות ר"ט ס"ק ו'), ואף בירושה בחלק הפשוט לולי שכבר זכה יכול לסלק עצמו מ"מ בחלק בכורה שהיא מתנה נרע טפי, ועיין עוד ביאור דבריי בנתיבות הנדפס עם הגהות מלאי משפט והערות 22. [13] שם, בביאור דברי הרשב"ם קכ"ו ב', דאף שיכול לחלק ירושתו כריב"ב אבל אינו יכול להשוות את חלק בכורה. [14] הקצות ס"ק י"ג; כתב זאת לרוב הפוסקים, אבל באבני חושן השיג על רוב דבריו, עיי"ש, וצ"ע. [15] רע"ח סעיף ח', וכתב הסמ"ע ס"ק כ"ה דאם אין לו קודם חלוקה, אין גילוי דעת כמה שלקח חלק הפשוט, שהרי לא היה לו חלק בירושה, ועיין נתיבות ס"ק ט' שאם אין לו קודם חלוקה אינו יכול למחול דבר שלא בא לעולם. [16] ערוך השולחן רע"ח סעיף י"ח. [17] רע"ח סעיף ט'. [18] רע"ח סעיף ט', ועיין קצות ס"ק י"א, נתיבות ס"ח, ערוך השולחן סעיף י"ט. [19] ראה נתיבות ס"ק ח' לתרץ קושיית הקצות ס"ק י"א, דלכן ככה"ג אם אמר כן כשהיה עדיין נעבים לא חל הויתור עד שנעשה יין.

לדיני תורה, שאלות בדיני ממונות, שטרות, ריבית, צוואות, דיני מקח וממכר בשבת ויו"ט, או לכל ענין הקשור לגליון אפשר להתקשר: